

AVNOJ I JUGOSLOVENSKA FEDERACIJA

Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta radilo je na pripremanju drugog zasedanja AVNOJ-a od početka septembra 1943, nalazeći da su sazreli uslovi za stvaranje „autoritativnog političkog tela“, koje bi se izjasnilo o kralju i jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu u svetlosti uspeha NOV na jugoslovenskom ratištu i savezničkih pobeda nad snagama osovine. Prve inicijative za sazivanje Drugog zasedanja AVNOJ-a vremenski su se podudarale s napredovanjem Crvene armije na istoku, koja je nakon velike pobede u „bici tenkova“, u kurskoj izbočini, nastavljala pobedonosni pohod za oslobođenje celokupne sovjetske teritorije, i s kapitulacijom Italije na zapadu. Britanci su menjali politiku u Jugoslaviji, iako nisu napuštali kralja i monarhiju, i prestajali da se mešaju u jugoslovenske unutrašnje stvari, a četnici, iščekujući invaziju zapadnih saveznika, stupali su, posle italijanske kapitulacije, u nemačku službu. Saveznički front se sasvim primakao Jugoslaviji, koja je od leta, odnosno jeseni 1943. postala „otvorena zemlja“, čime su razbijeni mit o četnicima kao nosiocima antifašističkog otpora i propaganda o narodnooslobodilačkom pokretu kao izazivaču građanskog rata. Kvislinzi, kao i zavedeni građani, mogli su da se sada uvere da su zapadni saveznici, posebno Velika Britanija, na strani tog pokreta kao realne vojne snage, i za politiku okupljanja svih antifašista u jedinstven front.

Generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito je — obavešten od Sterjua Atanasova, bugarskog komunista koji je stigao na slobodnu teritoriju o sastanku ministara inostranih poslova velikih savezničkih sila u Moskvi oktobra 1943, na kome su izvršene pripreme za Teheransku konferenciju — javio Moskvi da narodnooslobodilački pokret ne priznaje izbegličku vladu i kralja jer podržavaju Mihailovića, da im se neće dozvoliti povratak u Jugoslaviju zato što bi to značilo građanski rat, da

narodnooslobodilački pokret predstavlja većinu naroda, koja želi „demokratsku republiku“ oslonjenu na narodnooslobodilačke odbore, koji su, s antifašističkim većima, u „sadašnje vreme“ jedina zakonita vlast u Jugoslaviji. Vodstvo narodnooslobodilačkog pokreta očigledno se bilo odlučilo za politiku „svršenog čina“, konfrontirajući se javno s jugoslovenskom vladom u izbeglištvu i oduzimajući formalno legitimističko svojstvo starom centru vlasti. Proglas CK KPJ povodom godišnjice oktobarske revolucije nedvosmisleno je stavljao do znanja da narodi Jugoslavije ne priznaju vladi u emigraciji i drugim „reakcionarnim klikama“ da govore u njihovo ime i da je AVNOJ njihov jedini predstavnik. Moskva nije poslala nikakav odgovor na depešu Tita i Šterjua Atanasova Georgijeva, predstavnika Bugarske radničke partije koji se nalazio u Jajcu, da 28. novembra 1943. počinje plenum AVNOJ-a koji će reorganizovati to telo u zakonodavni organ i obrazovati Nacionalni komitet kao privremeni organ izvršne vlasti. Time se u istoriografiji skida pitanje da li je Moskva bila obaveštena o održavanju Drugog zasedanja AVNOJ-a ili ne, jer je, kao što se vidi, bila informisana uoči samog početka zasedanja, iako na depešu nije stigao nikakav odgovor.

Atanasov je po dolasku preneo poruku Dimitrova da se na budućem zasedanju AVNOJ-a postavi pitanje stvaranja južno-slovenske federacije, što je nesumnjivo odgovaralo bugarskim komunistima radi rehabilitacije Bugarske za držanje u ratu i eventualnog prejudiciranja njenog položaja u budućnosti. Na sednici CK KPJ, u stvari Politbiroa CK KPJ u Jajcu od 16. do 18. oktobra 1943. godine zaključeno je da Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije u svojoj deklaraciji istakne kao programsku parolu „Federaciju Južnih Slovena“, kao i da se posebno obrati grčkom i albanskom narodu. Mada je taj zaključak donet, on nije i sproveden, jer je Tito smatrao da je trenutak nezreo za programsko formulisanje tako krupne odluke, prvenstveno zbog međunarodnih okolnosti. Nije teško pretpostaviti da su protiv takve federacije bili Britanci, mada ona — kao preuranjena ideja — nije odgovarala ni rukovodstvu nove Jugoslavije. Tek je u proglasu CK KPJ povodom godišnjice oktobarske revolucije manifestativno rečeno da se stvaraju uslovi „za ostvarenje davnog sna najboljih sinova južno-slovenskih naroda bratske federativne zajednice južno-slovenskih naroda od Trsta do Crnog mora“.

Stvaranje antifašističkih veća u jugoslovenskim zemljama značilo je nov korak u federativnoj institucionalizaciji Jugoslavije. Inicijativu za obrazovanje najviših političkih predstavništava jugoslovenskih naroda dao je AVNOJ još u Bihaću, ali se u njenom sprovođenju nije daleko odmaklo zbog napada neprijatelja na slobodnu teritoriju. U okviru ove inicijative došlo je samo do formiranja Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije, u Livnu januara 1943, dok su većnici iz Hrvatske, mesec dana kasnije, obrazovali u Lici Inicijativni odbor Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Pri njegovom konstituisanju, na Plitvicama juna iste godine, ZAVNOH je proglašen za najviše političko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj. Formalna priroda ZAVNOH-a nije izmenjena ni na njegovom drugom zasedanju, oktobra 1943. u Plaškom. Raslojavanje u HSS uzimalo je sve više maha, o čemu je govorila i činjenica da su na skupu u Plaškom učestvovala 34 bivša člana te stranke. Temelj ZAVNOH-a krajem 1943. činila je mreža od 4.600 narodnooslobodilačkih odbora. Kočevski zbor, održan 1—3. oktobra 1943, postavio je osnove nove slovenačke državnosti u jedinstvenoj i ravnopravnoj Jugoslaviji. Rezolucija ovog zbora je oduzela pravo jugoslovenskoj izbegličkoj vladi, koja se izrodila u „petokolonašku garnituru okupatora“, da govori u ime slovenačkog naroda. Osnivačka skupština ZAVNO Crne Gore i Boke održana je 15 i 16. novembra 1943. u Kolašinu. Položaj Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalne jedinice potvrđen je na osnivačkom zasedanju ZAVNOBIH-a u Mrkonjić-Gradu, neposredno pred drugo zasedanje AVNOJ-a. PK KP Makedonije doneo je odluku početkom januara 1943. o pripremama za osnivanje Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM), koje su ubrzane stvaranjem slobodne teritorije u zapadnoj Makedoniji posle kapitulacije Italije. Po ovlašćenju CK KPJ, Svetozar Vukmanović prisustvovao je marta 1943. osnivačkom sastanku CK KP Makedonije u Tetovu, kojim je nastavljena reorganizacija KPJ na nacionalnoj osnovi. Manifest koji je Glavni štab Makedonije doneo oktobra 1943. rasterećivao ga je političkih funkcija prenoseći ih na akcione narodnooslobodilačke komitete fronta Makedonije i grada Skoplja. Oktobarski manifest Glavnog štaba, kao politička deklaracija s „elementima buduće konstitucije“, sadržavao je državna načela o položaju Makedonije u Jugoslaviji. Obnovom

pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, stvaranjem vojvođanskih brigada i formiranjem pokrajinskog glavnog štaba NOV i POJ vršena je regionalna vojno-politička institucionalizacija, zasnovana na ideji o celovitoj Vojvodini. Izjašnjavajući se za celinu Vojvodine, rukovodstvo KPJ se, istovremeno, protivilo rešavanju pitanja zapadnog Srema u toku rata, da se ne bi usporavao ili otežavao proces političkog opredeljivanja za narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj i Srbiji otvaranjem pitanja čija je Vojvodina, hrvatska ili srpska, i oživljavanjem starih sporova u toj nacionalo mešovitoj pokrajini. Zbog okupatorskog terora u Bačkoj i velikih žrtava pokrajinske partijske organizacije, pokušaj PK KPJ za Vojvodinu da oktobra 1942. osnuje Pokrajinski NOO ostao je uglavnom samo zamisao sve do oktobra naredne godine, kada je konstituisan Inicijativni pokrajinski narodnooslobodilački odbor, koji se od narednog meseca javlja kao Pokrajinski NOO Vojvodine. Krajem decembra 1943. i početkom januara 1944. obrazovan je i Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju. Uoči Drugog zasedanja AVNOJ-a osnovan je ZAVNOS, narodno predstavništvo i političko rukovodstvo narodnooslobodilačke borbe u Sandžaku.

Patriotske i antifašističke snage sabrane su u jedinstveni front, od ustanka, pod sloganima: „Smrt fašizmu — sloboda narodu“, „Bratstvo — jedinstvo!“ „Sve za front — sve za pobedu“. Jedinstvena slobodna teritorija u vreme drugog zasedanja AVNOJ-a obuhvatala je oko 130.000 km².

Na Drugom zasedanju, održanom u Jajcu 29—30. novembra 1943, u prisustvu 142 od 268 izabраниh delegata iz svih krajeva Jugoslavije, s kojima su glasali i zamenici delegata na osnovu ovlašćenja, od kojih su neki imali po dva, pa i tri punomoćja, čineći da je među onima koji su glasali bilo više od 142 delegata, AVNOJ je proglašen za najviši organ vlasti jugoslovenske federacije. Toj revolucionarnoj skupštini prisustvovala su delegacije svih naroda Jugoslavije osim makedonskog, čiji predstavnici nisu uspjeli da se probiju do Jajca. Otežani uslovi kretanja i razdaljina sprečili su i više drugih delegata da prisustvuju zasedanju. Delegaciju Srbije sačinjavali su srbijski borci proleterskih jedinica.

Drugo zasedanje rešilo je pitanje najviših državnih organa pretvaranjem AVNOJ-a u vrhovno predstavničko telo zakonodavne i izvršne vlasti u Jugoslaviji, te obrazovanjem Nacional-

nog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao najvišeg izvršnog i naredbodavnog organa narodne vlasti, s obeležjem privremene narodne vlade. Jugoslovenskoj izbegličkoj vladi oduzeta su prava zakonite vlade, a kralju Petru II zabranjen povratak u zemlju s tim da pitanje kralja i monarhije reši narod posle oslobođenja čitave zemlje. Odlukom o federativnom uređenju isticalo se da se Jugoslavija izgrađuje i da će se izgraditi na federativnom principu, „koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine". Ta je odluka takođe obezbeđivala prava nacionalnih manjina. Njom je oboren jedan od najtemeljnijih stubova stare države: državni i nacionalni unitarizam.

AVNOJ je izrastao u najviši organ vlasti na političkoj i organizacionoj osnovi narodnooslobodilačkih odbora, čiji se sistem protezao od seoskih i opštinskih do sreskih, okružnih, oblasnih i predstavništava jugoslovenskih zemalja. Odluke AVNOJ-a podržale su uređenje nove Jugoslavije zasnovano na narodnooslobodilačkim odborima. U tom sistemu AVNOJ je bio najviši narodnooslobodilački odbor. Potvrđivanjem akata Vrhovnog štaba i Izvršnog odbora AVNOJ-a Drugo zasedanje je ozakonilo celokupni prethodni razvitak državne organizacije nove Jugoslavije. Ova ratifikacija posebno je potvrđivala, prema pravnim teoretičarima, „kontinuitet revolucionarnog procesa"; ili, drugačije rečeno, ustavnim putem vršeno je „institucionisanje revolucije". Odluke AVNOJ-a prekidale su ustavnopravni kontinuitet nove Jugoslavije s Kraljevinom Jugoslavijom. Mada nisu donete po uobičajenoj proceduri, niti su predstavljale ustavnu kodifikaciju i uređivale celokupnu državnu organizaciju i društveni život, te odluke su imale ustavni karakter i bile ustavne norme u materijalnopravnom smislu reči.

Odluke usvojene u Jajcu izražavale su jedinstvo Jugoslavije kao države, njen duh samostalnosti i suvereniteta. Rešenja u okviru tih odluka utemeljivala su i branila nezavisnost Jugoslavije, ali su, s obzirom na ranije iskustvo sa zapadnim saveznicima, sadržavala i određenu meru političke obazrivosti. Na jednoj strani, odluke su davale osnovu za nastavljanje revolucije u okvirima narodnooslobodilačkog rata, a na drugoj izbegavale da daju povod saveznicima da ih frontalno napadnu ili odbace.

Nastajući politički i državni sistem oružane revolucije imao je već u vreme Drugog zasedanja AVNOJ-a federativno obeležje. Revolucija u Jugoslaviji usmeravana je iz jugoslovenskog centra, ali je istovremeno imala regionalne i nacionalne centre, koji su primenjivali njegove odluke i direktive u skladu s lokalnim posebnostima. Ovaj „policentrizam“ bio je uslovljen istorijsko-pokrajinskim razlikama i nacionalnim specifičnostima. Prvenstvo jugoslovenskog centra (Politbiro ili operativni deo CK KPJ i Vrhovni štab) u procesu odlučivanja o opštim pitanjima (vojnim i međunarodnim) nije ugrožavalo samostalnost nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava pri izvršavanju direktiva i sprovođenju odluka od užeg interesa.

Predsedništvo AVNOJ-a bilo je njegova mala skupština. Ono je iz njega proizlazilo i njemu odgovaralo za svoj rad. Na osnovu ovlašćenja AVNOJ-a Predsedništvo je obavljalo poslove između njegova dva zasedanja, naknadno mu podnoseći svoje akte na potvrdu. Predsedništvo je imenovalo NKOJ i privremeno vršilo i neke funkcije koje su, inače, pripadale šefu države. Na čelu Predsedništva nalazio se dr Ivan Ribar. Potpredsednici su bili Moša Pijade, Antun Augustinčić, Josip Rus, Marko Vujačić, Dimitar Vlahov, a sekretari Rodoljub Čolaković i Radonja Golubović. NKOJ-u su pripadale izvršne i naredbodavne funkcije u oblasti uprave, spoljnih poslova, narodne odbrane, pravosuđa, privrede, informacija, socijalne politike i narodnog zdravlja.

AVNOJ je bio organizovan kao jednodomna skupština jugoslovenske federacije.

Posle Drugog zasedanja došlo je do paralelizma vlada: pored jugoslovenske vlade u izbeglištvu, čija je legitimnost u Jajcu osporena, funkcionisao je NKOJ kao privremena vlada, koju — opet — stari centar vlasti nije priznavao, i koju su Britanci, u okviru politike kompromisa u Jugoslaviji, pokušavali da stope s kraljevskom vladom, osiguravajući ovoj drugoj prednost. NKOJ nije bio u situaciji da ostvaruje funkcije međunarodnog predstavljanja zemlje, za razliku od kraljevske vlade, ali su se s vremenom njegov ugovorni kapacitet i drugi vidovi vršenja međunarodnih funkcija proširivali, a jugoslovenske vlade u izbeglištvu sužavali. Za predsednika NKOJ-a izabran je Josip Broz Tito, maršal Jugoslavije, koji je istovremeno vodio Povereništvo za narodnu odbranu, dok su za potpred-

sednike imenovani Edvard Kardelj, Vladislav Ribnikar, koji se nalazio na čelu Povereništva za informacije, i Božidar Magovac. Spoljne poslove vodio je dr Josip Smodlaka, a unutrašnje Vlada Zečević; Povereništvo za prosvetu Edvard Kocbek, za narodnu privredu Ivan Milutinović, za saobraćaj Sreten Žujović, za narodnu obnovu Todor Vujasinović, za socijalnu politiku dr Anton Kržišnik, za sudstvo Frane Frol, za ishranu Mile Peruničić, za građevine dr Rade Pribićević, za šume i rude Sulejman Filipović.

Nova Jugoslavija dobila je u Jajcu grb, ali ne i ime. Nakon Drugog zasedanja bilo je predloga da se država nastala u revoluciji nazove Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ); pod tim imenom, međutim, zvanično je poznata tek posle međunarodnog priznanja promena izvršenih u Jugoslaviji tokom narodnooslobodilačke borbe, odnosno od obrazovanja Privremene vlade DFJ 7. marta 1945.

Na Drugom zasedanju AVNOJ-a monarhija nije ukinuta već suspendovana, iako je zasedanje proteklo u znaku republikanskog raspoloženja. Za progresivne snage je monarhija bila anahronizam i konzervativna ustanova, omrzuta kao stožer velikosrpske ideologije, i politički kompromitovana. Tražeći rešenje za monarhiju na Drugom zasedanju AVNOJ-a, tvorci njegovih odluka bili su uzdržljivi, nastojeći da ostave otvorena vrata za pregovore o međunarodnom priznavanju revolucionarnih promena i izbegnu konfrontacije sa saveznicima. Prema odluci AVNOJ-a, o kralju i obliku vladavine imao je da odluči narod posle oslobođenja, ali se narodnooslobodilački pokret u toku rata nije suzdržavao od napada na kralja zbog podrške koju je davao Mihailovićevim četnicima. U Jajcu monarhija nije ukinuta zato što je rukovodstvo nove Jugoslavije smatralo taj čin necelishodnim krajem 1943, a i iz međunarodnih obzira.

Praksa jugoslovenske revolucije od prvog dana menjala je unutrašnje uređenje Jugoslavije a da nije kvalifikovala ove promene kao federalizam, federaciju, federativno uređenje, iz unutrašnjopolitičkih i međunarodnih obzira sve do jeseni 1943. godine. Reč je o funkcionisanju vojno-političkih organa praktično prema teritorijalnim kompetencijama partijskih rukovodstava, odnosno partijskih organizacija, jer je Komunistička partija Jugoslavije jezgro narodnooslobodilačkog pokreta. Prema tom teritorijalno-partijskom merilu stvarani su pokrajinska rukovodstva za vojno rukovođenje i organi vlasti, odnosno

politička predstavništva. Tako je od prvog dana ustanka do u predvečerje AVNOJ-a u Jajcu federacija okvirno i u načelu bila konstituisana i životno delatna.

Odluka AVNOJ-a o federativnom uređenju je bila nepriko-snovena, trajna. Priznaje je i Ivan Šubašić u toku borbe za međunarodnu legalizaciju revolucionarnih promena, za razliku od odluka o promeni oblika vlasti koje formalno gledajući predviđaju suspenziju monarha do završetka rata. Federativno uređenje je osvojeni princip, a nikako privremeno rešenje. Britanci su bili saglasni sa suspenzijom kralja, koja se uključivala u njihovu politiku kompromisa kojom su pokušavali da spasu monarha žrtvujući Mihailovića, što je pri postojećem odnosu snaga odgovaralo i revolucionarnom subjektu.

Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a preovlađivali su delegati srpskog porekla (54%). Delegaciju iz Srbije sačinjavali su predstavnici iz srpskih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Tekle su pripreme za obrazovanje ZAVNO Srbije, ali zbog teških uslova u Srbiji koju je nemačka komanda označavala za „ključ Balkana“, s obzirom na mogućnost prodora južnog sovjetskog fronta, blizine satelitskih zemalja i značaja doline Morave, do njegovog formiranja nije došlo.

AVNOJ je podvukao punu ravnopravnost naroda jugoslovenske federacije, tada Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, kao što se vidi iz simbolike predloženog grba od pet buktinja, što znači da još nema Muslimana, iako se oni pominju u dokumentaciji AVNOJ-a, to jest u proglasu AVNOJ-a narodima Jugoslavije. Iz ovog načela ravnopravnosti politički pisci tačno izvode zaključak o poštovanju naroda, ne samo u okviru određene federalne jedinice, već u svim federalnim jedinicama gde određeni narod živi, kao rezultat izmešanosti naroda u jugoslovenskom prostoru kroz istoriju.

Nova Jugoslavija stvarala se drukčije od prve. Komunistička partija Jugoslavije je polazila od prava naroda na samoopredeljenje koje se moglo jedino ostvariti kroz borbu. Ova je vođena na svim teritorijama Jugoslavije uprkos zakonu neravnotežnosti revolucije, ali su osnovi novoj državi postavljeni u Bihaću i Jajcu. Jezgro Narodnooslobodilačke vojske je bilo u to vreme srpsko, ali je proces diferencijacije počeo, naročito u prvoj polovini 1943. i posle kapitulacije Italije, da menja prvobitne odnose, jer su ustanci u Dalmaciji, Istri, narodnooslobodilačka borba u Sloveniji itd. menjali nacionalnu sliku

narodnooslobodilačkog pokreta. U istoriji je poznato da su svi temeljni akti o uređenju donošeni uz saglasnost i sa delegacijama svih naroda koji su se udruživali u federativnu zajednicu. Srbiju je predstavljala delegacija boraca, dok makedonski delegati nisu uspjeli da stignu na zasedanje; u Jajcu nije bilo delegata Vojvodine i Kosova i Metohije. Brojni sastav AVNOJ-a se kasnije menjao dopunjavanjem i proširivanjem većnicima iz onih jedinica koje su u njemu bile slabije zastupljene, kao što je slučaj sa Srbijom, Makedonijom, Kosovom.

Pitanje Bosne i Hercegovine, za čiju se autonomiju Komunistička partija Jugoslavije izjašnjavala pre rata, rešeno je uoči zasedanja AVNOJ-a u Mrkonjić-Gradu da ona, ne kao autonomna, već kao federalna jedinica uđe u demokratsku federativnu Jugoslaviju, čime je stvoren izuzetak od nacionalne strukture jugoslovenske federacije.

Granice novih jedinica su činile međe partijskih organizacija pre i u toku rata, koje su dobile svoju revolucionarnu potvrdu. Slovenačka delegacija je posle Jajca pokrenula pitanje centralizacije, čije je poreklo Tito objašnjavao međunarodnim razlozima, mada je ona bila određena ulogom Komunističke partije Jugoslavije u sistemu vlasti koji se stvarao, a kasnije centralističkom strukturom rukovođenja privredom i celim društvom, za koju su se zalagali i Edvard Kardelj i Boris Kidrič u skladu sa konceptom CK i Komunističke partije Jugoslavije o budućem razvitku. Delegacija Slovenije je takođe postavljala pitanje komande u vojsci na slovenačkom jeziku, što je normalno važilo za vreme rata, ali nije bilo prihvatljivo u uslovima jedinstvene vojske.

U Jajcu nisu dokraja izvedeni oblici pojedinih federalnih jedinica vezani za njihove granice, trajni položaj pojedinih oblasti i strukturu pojedinih članica saveza kao unitarnih ili složenih. Do definitivnih rešenja — i u pojedinostima odlučujućih za krajnji izgled federalnih jedinica — došlo se tek između Drugog i Trećeg zasedanja AVNOJ-a konstituisanjem članica saveza kao državnih individualiteta na principima proglašenim u Jajcu.

Osnovna načela na kojima je počivala federacija narodi Jugoslavije su prihvatili preko svojih delegacija, koje su neposredno učestvovala u radu AVNOJ-a. One su se u Jajcu izjasnile za pravo svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otepljenje ili ujedinjenje s drugim narodima. Narodi

Jugoslavije nisu nikad priznali njenu podelu i razbijanje pod fašističkom okupacijom. Narodnooslobodilački odbori i zemaljska antifašistička veća funkcionisali su u organskoj vezi s federativnom strukturom kao osnovni organi vlasti svakog naroda ponaosob. Ta veća su posle Drugog zasedanja AVNOJ-a posebnim rešavanjem potvrdila njegove odluke. Pretvaranje zemaljskih antifašističkih veća u najviše organe vlasti izvršeno je na osnovu njihovih ustavnih odluka, prema načelima tog zasedanja.

Jugoslovenska federacija je izgrađivana na nacionalnom principu; predviđalo se onoliko federalnih jedinica koliko je bilo i nacija, s izuzetkom Bosne i Hercegovine. Pitanje organizacionog dovršavanja jugoslovenske federacije rešeno je u periodu između Drugog zasedanja AVNOJ-a i kraja 1944. pretvaranjem dotadašnjih zemaljskih antifašističkih veća u vrhovna zakonodavna, odnosno predstavnička tela federalnih jedinica, njihove najviše organe vlasti.

Na Drugom zasedanju AVNOJ-a nije došlo do stvaranja autonomnih pokrajina, iako su zagarantovana prava nacionalnih manjina. Vojvodina sa Kosovom i Metohijom su imale relativno izgrađenu vojno-političku organizaciju, ali kao autonomne jedinice nisu pomenute na AVNOJ-u. Proglašenje autonomije Vojvodine se još nije smatralo oportunističkim, s obzirom na stadijum narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj i Srbiji, i opasnost otvaranja pitanja čija je Vojvodina. Na Kosovu i Metohiji narodnooslobodilačka borba nije bila razvijena. Albanski pritisak na slovensko stanovništvo je bio snažan, a ideja velike Albanije u konzervativnim snagama albanskog društva više nego jaka, budući zasnovana na koncepciji etnički čistog Kosova u „Velikoj Albaniji“, čiji je nosilac od septembra 1943. pronemačka Druga prizrenska liga.

CK KPJ (Politbiro) je uoči AVNOJ-a bio protiv promena granice Jugoslavije u korist Albanije. Miladin Popović i deo albanskih komunista su gledali na pitanje Kosmeta kao na analogan slučaj sa Istrom i Slovenačkim primorjem, iako se radilo o potpuno drukčijoj situaciji. Kosmet se nalazio u sastavu Jugoslavije, a ove oblasti su bile prisajedinjene Italiji posle prvog svetskog rata. Italija je bila poražena sila a Albanija žrtva fašističke agresije, iako su kvislinzi kasnije objavili rat Grčkoj. U Istri je izbio ustanak posle italijanske kapitulacije, dok se na Kosovu i Metohiji narodnooslobodila-

čka borba nije mogla izraziti u samoj kosovskoj kotlini zbog ja, kog pritiska albanskih kvislinga, iako je 1943. došlo do poleta borbe u zapadnim delovima Makedonije koji su se nalazili u italijanskoj okupacionoj zoni do kapitulacije Italije. Pravo na samoopredeljenje su u Istri i Slovenačkom primorju nosili i izražavali potlačeni delovi hrvatskog i slovenačkog naroda.

Kosovsko rukovodstvo je bilo svesno da se albanske mase nalaze van narodnooslobodilačke borbe i da treba preduzeti sve mere da se one borbeno aktiviraju. Stav o razgorevanju narodnooslobodilačke borbe na celom jugoslovenskom prostoru i u susednim zemljama zastupalo je i jugoslovensko vojno-političko rukovodstvo revolucije, čije je gledište bilo da narodnooslobodilačka borba utire puteve bitnim rešenjima nacionalno-socijalne emancipacije, te da je ona u toj fazi oružane revolucije osnovna orijentacija, što nije uključivalo i rešavanje pitanja granica. Saveznička koalicija je takođe proklamovala da se pitanje granica ima rešavati na mirovnoj konferenciji posle završetka rata.

Pritisak na rukovodstvo Kosova vršila je i Komunistička partija Albanije, s Enverom Hodžom. Tome izazovu nisu odoleli albanski komunisti na Kosovu i Metohiji koji su stigli iz Albanije posle vojnog poraza Kraljevine Jugoslavije. Među njima su se nalazili: Fadilj Hodža, Džavid Nimani, Ismet Šaćiri, Emin Duraku, Dževdet Hamza, Dževdet Doda i drugi. Iako je KPJ jasno i nedvomisleno 1941. stajala na principu nedeljivosti Jugoslavije i nepriznavanja „komadanja“ Jugoslavije, čak i kada je Sovjetska Rusija „suspendovala“ diplomatske odnose sa Kraljevinom Jugoslavijom, o čemu govore njeni proglasi, zaključci i neposredna aktivnost, kod dela kadrova nisu dokraja bila potisnuta stara, napuštena shvatanja o „versajskoj Jugoslaviji“, iz vremena kada je Kominternu radila na njenom razbijanju. Komunisti nisu mogli da odole ni zahtevima reakcionarnih snaga u Albaniji (Bali kombtari, Legalitet i druge koje su, pod patronatom okupatora, razvijale ideju o „Velikoj Albaniji“ koja je privlačila albanske mase u istoj onoj meri u kojoj je u svakoj Jugoslaviji gledan povratak na neravnopravne nacionalne odnose. Kominternistička shvatanja o Jugoslaviji „kao tamnici naroda“ naročito su bila jaka kod albanskih komunista. Umesto klasne analize snaga koje su se zalagale za „Veliku Albaniju“ nadvladavala je nacionalna ideologija, bez obzira koliko ona bila javno izražavana.

Međutim, albansko rukovodstvo je još u toku rata pokretalo pitanje granica, suprotno stavovima CK KPJ, pa i — uz podršku Miladina Popovića, koji se najverovatnije nalazio pod političko-psihološkim pritiskom albanskih komunista i teretom internacionalističke ideologije — identifikujući slučaj Kosova i Metohije sa Istrom i Slovenačkim primorjem. Udaljenost kosovskog rukovodstva od CK KPJ i teškoće radio-komunikacije onemogućavale su da pitanja na dnevnom redu budu razrešavana brzo i efikasno. Stoga i izvesna nedovoljno određena pozicija dela srpskih i crnogorskih kadrova u kosovskom rukovodstvu prema ovom osetljivom pitanju, uslovljena pomenutom težnjom da se albanske mase uvuku u ustanak, odnosno prihvate narodnooslobodilačku borbu, shvatanjem internacionalizma i saznanjem da su narodnooslobodilačke snage Albanije na istim pozicijama borbe protiv fašizma u drugom svetskom ratu kao okviru revolucionarnog procesa • osvajanja vlasti. Analize i direktive delegata Vrhovnog štaba i CK KPJ Svetozara Vukmanovića Tempa doprinosile su raščišćavanju situacije i razumevanju „linije” KPJ u narodnooslobodilačkom ratu na jugu Jugoslavije, ali je njegov radijus delovanja bio više nego širok i nije mogao biti vezan samo za Kosovo i Metohiju. Rukovodstvo KPJ na Kosovu i Metohiji je tada bilo u mogućnosti da se obaveštava preko Štaba i udarnog korpusa na teritoriji Crne Gore i slušanjem emisija Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija”.

Albanski komunisti su rano počeli postavljati pitanje granica, pod vidom briga albanskih patriota za nacionalnu integraciju Albanaca. Dušan Mugoša je prilikom boravka na slobodnoj teritoriji Jugoslavije 1942. razgovarao sa Titom kako da se to pitanje reši. Miladin Popović i Mugoša su imali dosta oštih diskusija sa albanskim komunistima o pitanju sudbine Kosova i Metohije, što nije moglo da se ne prenosi i na Kosovo. Vukmanović je u izveštaju CK KPJ od 8. avgusta 1943. naglašavao „šovinističku mržnju Šiptara prema Srbima” i predočavao mere koje je preduzimao za njeno prevazilaženje, a na drugoj strani da albanske mase traže pripajanje Albaniji. nŠiptarske mase u celini traže pripajanje Albaniji, postoji realna opasnost da te mase mobiliše reakcionarna šovinistička grupacija iz stare Albanije Bali kombtar.” Enver Hodža u *Titoistima* piše da je već u jesen 1943. ukazao CK KPJ na >.pogrešan put”, iznoseći zahteve CK KP Albanije u odnosu na Kosovo i Metohiju. „Naše je mišljenje da Kosovo, Dukadžinska

ravnica (Metohija) i deo Makedonije koji se graniči sa Albanijom, a naseljen je Albancima, treba da bude pripojen Albaniji pošto Jugoslavija bude oslobođena od fašističkih kandži. Samo takva perspektiva će Albance koji žive u Jugoslaviji navesti da se bore."

U odgovoru na pismo Miladina Popovića iz jula 1943. Ivan Milutinović je smatrao da ne smeju zauzimati stavove kao „reakcionarna albanska buržoazija“, to jest da se Kosovo i Metohija imaju priključiti Albaniji. Glavna je borba za oslobođenje, posle čega će narod odlučiti. Delegacija KP Albanije sa Vasiljom Santom, članom CK KP Albanije, razgovarala je o pitanju Kosova i Metohije sa Ivanom Milutinovićem. S. Vukmanović je u razgovorima sa predstavnicima KP Grčke i Albanije 20. juna pristao — na pritisak Albanaca, pod motivacijom opasnosti od uticaja Bali kombtari — da se na Kosmetu stvori štab koji bi se nalazio pod komandom Vrhovnog štaba Albanije. No, svestan da je moglo doći do srpskog nezadovoljstva pitanje je trebalo raspraviti sa Titom, kao komandantom Vrhovnog štaba NOVJ. Vukmanović danas to naziva „mladalačkim iluzijama“, jer je živio u uverenju da se pitanje granica neće postavljati kada komunisti dođu na vlast. Tito je kasnije upozoravao da bi bilo štetno ako Albanci ponove slične greške kao Bugari u odnosu na Makedoniju. Titova upozorenja Milutinoviću i S. Vukmanoviću decembra 1943. polazila su od načela i I prakse narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije. Uostalom, ona su bila izražena i u odlukama AVNOJ-a da se ne priznaje „komadanje“ Jugoslavije, odlukama koje su bile poznate organizatorima Bujanske konferencije.

Iz pomenutog Titovog pisma Tempu proizlazilo je da parola! narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije ne može biti balkanska federacija, jer tih planova na Zapadu ima mnogo, s ciljem da se iskoristi neravnomernost razvitka narodnooslobodilačkih pokreta u pojedinim zemljama, izvede gušenje tih pokreta i izoluje SSSR.

S. Vukmanović Tempo je uočavao skretanje rukovodstva na I Kosovu. On je 2. oktobra 1943. javljao: „Iz vaših materijala vidi se da vi već sada potpadate pod uticaj velikoalbanske klike ul pogledu budućih granica između Jugoslavije i Šipnije.“ „Iz materijala“ — kaže Tempo — „proizlazi da jedinice NOV Kosova i Metohije predstavljaju neku zasebnu vojsku koja nije sastavni deo NOVJ“. . . „Vi nekako sebe postavljate na ravnoj

nozi sa narodnooslobodilačkom vojskom Šipnije". To je po Vukmanoviću dolazilo otuda što se rukovodstvo Kosmeta plašilo da javno istupa kao deo Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije zbog raspoloženja šiptarskih masa. „Sa takvom linijom vi, apsolutno, morate prekinuti", poručivao je Vukmanović.

Pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta izvlačili su se iz kosovske kotline prema zapadnoj Makedoniji, Crnoj Gori, južnoj Srbiji, Kopaoniku. Do oživljavanja akcija došlo je na zapadu Makedonije posle italijanske kapitulacije. Slamanjem italijanskog okupacionog sistema, stvara se slobodna teritorija u zapadnoj Makedoniji i dolazi do dodira između narodnooslobodilačkih snaga Jugoslavije i Albanije. Značajnu ulogu u razmahu ustanka u zapadnoj Makedoniji odigrao je Svetozar Vukmanović kao delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ. Zbog strahovitog pritiska albanskih kvislinga, kosovske jedinice su stvarane van teritorije Kosova i Metohije: Kosovski partizanski bataljon u manastiru Prohor Pčinjski (novembra 1943), Kosovski partizanski odred u Jablanici, novembra 1943, zatim Makedonsko-kosovska brigada, a maja 1944. Prva kosovska brigada na jugu Srbije.

CK KPJ (Politbiro) uputio je CK KP Albanije pismo 2. decembra 1943. u kome je istaknuto načelo da svaka nacija ima pravo na samoopredeljenje, uključivši i otcepljenje", te da „mi ne podupiremo sve nacionalne pokrete — nego samo one koji su zaista, na djelu protiv imperijalizma uopšte, tj. koji su za stvarno demokratski nacionalni razvitak". Otuda se i odbacivala sugestija Miladina Popovića za izjednačavanje stava KPJ prema Istri sa Kosovom. „Sasvim je drugi slučaj sa Kosovom i Metohijom, u vezi sa čim razne reakcionarne klike pokušavaju da ometu tamo oružani ustanak protiv okupatora i prikažu naš pokret kao velikosrpski. Samo oružana borba protiv okupatora može jasno pokazati šta ko hoće i iskovati stvarnu demokratiju i bratstvo naroda, a nije potrebno ni naglašavati da između nas i demokratske antiimperijalističke Albanije to pitanje ne može biti problem ..."

Iz ovoga pisma CK KPJ je nedvosmisleno stanovište da narodnooslobodilačka borba na Kosovu nije bila razvijena. Pravo naroda na samoopredeljenje je u projekciji i praksi KPJ — uključujući i pravo na otcepljenje — važilo za narode i nacije Jugoslavije a ne za nacionalne manjine. Pa i to pravo se

posmatra u konkretnoj istorijskoj situaciji. Internacionalistička uverenja Miladina Popovića (koja su mogla biti i pod uticajem albanskog rukovodstva, pritiska Albanaca, uverenja da će se tako oživeti narodnooslobodilačka borba među Albancima) kosila su se sa stvarno drukčijom istorijskom situacijom Istre, Slovenačkog primorja i ostrva. Pravo na samoopredeljenje poticalo je od naroda (i delova naroda) koji čine Jugoslaviju, a ne od nacionalnih manjina.

Novembra 1943. partijsko rukovodstvo je podelilo oblast na dva dela: na Kosovo i Metohiju. Po direktivi S. Vukmanovića formirana su dva oblasna komiteta. Doneta je odluka da se rukovodstvo za celu oblast nazove „Pokrajinski komitet za Kosovo i Dukadžin“. „Šiptari“ su ceo prostor Kosova i Metohije nazivali Kosovom. Metohija je nazvana „Dukadžin“, iako oblast pod tim nazivom obuhvata i delove teritorije van granica Jugoslavije. Pod Dukadžinom se podrazumevaju Metohija (srezovi pečki i đakovički) i Malesija na albanskoj strani granice, zapravo srez Tropoja. Područje Oblasnog komiteta KPJ Dukadžina obuhvatalo je sledeće srezove: pečki, istočki, đakovički, orahovički, suvorečki, prizrenski, zatim Rožaje u Crnoj Gori i Tutin u Sandžaku.

Odlukom AVNOJ-a o federativnom uređenju pomenute su federalne jedinice i narodi Jugoslavije (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci), čime je naglašena njihova ravnopravnost nezavisno od okvira federalnih jedinica. Izričito je rečeno da će se garantovati prava nacionalnih manjina. Štab II korpusa NOVJ je izveštavao 31. decembra 1943. da šiptarski prvaci negoduju zašto AVNOJ u svojoj Deklaraciji nije „dota- kao šiftarski narod u Jugoslaviji“ (iako se ne radi o narodu već o nacionalnoj manjini — B. P.); zašto Tito nije dao „jasan stav prema Šiftarima“ i zašto se CK KPJ ne obraća „Šiftarima“.

Istovremeno sa ovim obraćanjem održana je konferencija u Bujanu (selo se naziva i Bunjaj, budući pod tim nazivom poznato još u Dečanskoj hrisovulji), 31. decembra 1943. i 1. i 2. januara 1944. na kojoj je izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor. Konferencija je donela Rezoluciju u kojoj, između ostalog, stoji: „Kosovo i Metohija je kraj koji je naseljen najvećim delom šiptarskih naroda, a koji kao i uvek, tako i danas želi da se ujedini sa Šipnijom. Prema tome osećamo za dužnost ukazati pravi put kojim treba da pođe šiptarski narod da bi ostvario svoje težnje. Jedini put da se Šiptari Kosova i Metohije ujedine

sa Siptijom jeste zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije protiv okupatora i njegovih slugu, jer je to jedini put da se izvojuje sloboda, kada će svi narodi pa i Siptari biti u mogućnosti da se izjasne o svojoj sudbini sa pravom na samoopredeljenja do otepljenja. Garancija za ovo jest NOVJ, kao i NOVŠ sa kojom je usko povezana. Pored toga za ovo su garancija naši veliki saveznici Sovjetski Savez, Velika Britanija i Amerika (Atlantska povelja, Moskovska i Teheranska konferencija) ..."

Konferencija nije održana na tlu Jugoslavije već na teritoriji Albanije (đakovička Malesija). Za predsednika narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju, čije je Predsedništvo vršilo ulogu Odbora između zasedanja, izabran je Mehmed Hodža, za potpredsednika Pavle Jovičević i Rifat Beriša. Članovi Predsedništva bili su: Dževdet Doda, Fadilj Hodža, Hajdarbeg Duši, Redža Zećirija, Milan Zečar, Ali Šukrija. Šukrija i Zečar nisu uspjeli da stignu na konferenciju.

Skup je sazvan bez političkih priprema i sa improvizovanim sastavom delegata. Pripreme su tekle od septembra 1943. Odluka je formalno doneta na oblasnom partijskom savetovanju novembra 1943. Rešeno je da se Oblasni komitet povuče sa Šare u Malesiju. Pavle Jovičević, sekretar OBKOM-a piše Okružnom komitetu KPJ za Metohiju 6. oktobra 1943. da se radi na stvaranju Odbora za Kosovo. No, o čemu će se raspravljati nije bilo prethodnih razgovora. Otežani uslovi i žurba uticali su na nepoštovanje intencija novembarskog skupa komunista Kosova i Metohije; nacionalna struktura delegata nije bila srazmerna; nije bilo ni brižljivijih političkih priprema. Osim tri-četiri delegata svi ostali su bili komunisti, tako da je izostalo učešće širih slojeva, patriotski i antifašistički raspoloženih. Ismet Saćiri piše 15. novembra 1943. Oblasnom komitetu da Fadilj Hodža na „brzinu pripremi ljude za konferenciju".

Konferenciji je prisustvovalo 49 delegata od 61 pozvanog. Po nacionalnom sastavu delegati su bili „Šiptari", sem tri Srbina, tri Crnogoraca i jednog Muslimana. Prilikom saziva ove konferencije nije poštovan zaključak šestog, novembarskog savetovanja KP za Kosovo i „Dukadžin" na Šar-planini (3, 4, i 5. novembar 1943) da se vodi računa da na konferenciji uzmu učešće predstavnici Albanaca, Srba i Crnogoraca, jer su oni u Bujanu bili samo simbolično predstavljeni. I sa stanovišta učešća Srba, Crnogoraca i Albanaca u narodnooslobodilačkoj

borbi ovo je bila krajnje nerealna proporcija. Deo delegata iz redova Albanaca nije ni bio sa teritorije Kosova i Metohije već iz Albanije (i Plava u Crnoj Gori). Više od jedne petine delegata u Bujanu bilo je albanskog državljanstva (delegati s područja sreza Tropoja i iz jedinica NOV Albanije). Konferenciji nisu prisustvovali, a nisu bili ni pozvani, delegati iz kosovskih jedinica van Kosova i Metohije, recimo iz Prve makedonsko-kosovske NO udarne brigade. Dževdet Doda iz ove brigade nije bio delegiran za konferenciju već pozvan od organizatora na konferenciju u Bujan.

Vodeći Albanci u narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije su od prvog dana ustanka istupali protiv oznake „Jugoslavija“ u nazivu KPJ, smatrajući da to odbija Albance od narodnooslobodilačke borbe, iako je KPJ Jugoslaviju uzimala za okosnicu svoje strategije, naravno podrazumevajući zajednicu novih nacionalnih i socijalnih odnosa, kao i svaka partija socijalne revolucije. U Rezoluciji se poziva na Atlantsku povelju, Moskovsku konferenciju (oktobar 1943) i Teheransku konferenciju (novembar/decembar 1943. godine), sasvim previđajući da se Atlantska povelja izjašnjavala o narodima a ne o manjinama; narodima koji sutra treba da oblikuju svoju sudbinu u skladu sa svojom voljom. Stav CK KPJ o Jugoslaviji i pravu naroda na samoopredeljenje je bio poznat partijskom rukovodstvu Kosmeta, obavezujući ga, s obzirom na odnose u KPJ (demokratski centralizam). Taj stav je izražen u poruci S. Vukmanoviću decembra 1943. godine: „Parola o prisajedinjenju Kosova i Metohije Albaniji u stvari bi išla naruku svim neprijateljima NOV i Jugoslavije i svim reakcionarnim i fašističkim klikama, koje idu za tim da od demokratskog pokreta Jugoslavije otržu parče po parče i ističu u prvi plan ne pitanje borbe protiv okupatora, nego razgraničenje nacionalne suprotnosti, itd.“

Albanska većina je sasvim ignorisala volju srpskog i crnogorskog stanovništva, Turaka, Muslimana i Cigana (Roma), izjašnjavanjem za ujedinjenje sa „Šipnijom“, koje nije ni konsultovano, ako izuzmemo sedam delegata iz redova Srba, Crnogoraca i Muslimana.

Pitanje samoopredeljenja je bilo unutrašnje a ne međunarodno pitanje i, dakle, reč je bila o tome za koju će federalnu jedinicu Kosovo biti vezano (u njoj se nalaziti), a ne o opciji za stranu državu, pa ma i za njenu maticu.

Politbiro CK KPJ je neposredno posle ove konferencije u Bujanu poništio ključni, separatistički deo ove rezolucije, i izmenio neke druge odluke partijskog rukovodstva Kosmeta.

CK KPJ nije prihvatio promenu naziva rukovodstva (pretvaranje Oblasnog komiteta u „Pokrajinski komitet“), jer Kosovo i Metohija ne čine „neku posebnu kompaktnu oblast“. CK KPJ je bio i protiv promene naziva „Metohija“ u „Dukadžin“, jer su krajevi pod tim imenom prelazili granice jugoslovenske teritorije (bivše granice Jugoslavije).

Od oblasnog rukovodstva se tražilo da ne stvara Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja već da ostane na stvorenom Narodnooslobodilačkom (Oblasnom) odboru. Time je i u institucionalnoj sferi napravljena oštra distinkcija između „naroda“ i „nacionalne manjine“. Štaviše, CK KPJ je izričito zatražio da Oblasni narodnooslobodilački odbor zadrži samo inicijativni karakter, kao politički organ jedinstva masa, ali ne i organ vlasti, jer, između ostalog, na Kosovu i Metohiji nije postojala slobodna teritorija.

U vezi sa najhitnijim pitanjem (želja za ujedinjenjem sa Šipnijom) Politbiro CK KPJ je stavljao do znanja da nema razgraničenja sa Albanijom, već da se radi o borbi protiv porobljivača. Tri meseca posle Bujana (preciznije, 28. marta 1944) CK KPJ je isticao da su obe zemlje — Jugoslavija i Albanija — okupirane od Nemaca i da je glavni cilj da se one oružanom borbom oslobode nemačkog ropstva. „Zato“, kaže se, „svako postavljanje pitanja razgraničenja — u stvari pomaže Nemcima da podstiču jedan narod protiv drugoga . . . Albaniskim masama treba jasno ukazati na to, da ratujući za Nemce one idu putem nacionalne katastrofe.“

Operativno partijsko rukovodstvo praktično je poništilo separatistički i antijugoslovenski duh temeljne odredbe Bujanske konferencije o prisajedinjenju Kosova i Metohije „Sipniji“. Ako se ima u vidu rukovodeća uloga partije u sistemu revolucionarne vlasti, otpadaju formalistički prigovori da to nije učinjeno od strane nadležnog organa jugoslovenske federacije. Bitno je neprihvatanje ove odredbe u Rezoluciji, bez obzira na zadržavanje Proglasa u kome se takođe govori o pomenutom prisajedinjenju. Štaviše, određivanjem karaktera Oblasnog odbora Politbiro CK KPJ je doveo u pitanje konferenciju u celini, iako za takvo tumačenje nema izričitog stava u martovskom pismu Politbiroa koje je potpisao Milovan Đilas.

Za separatistički stav Bujana nema oslonca u odluci AVNOJ-a o federativnom uređenju, čak kada bi se ona i najšire tumačila. Pravo naroda (nacija) na samoopredeljenje je kapital socijalističkih pokreta, naročito od Lenjina. Ono znači da svaki narod ima pravo da odlučuje samostalno o svojoj sudbini. Samo pravo može biti izraženo na raznovrsne načine od kojih su neki manifestovani u toku narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, pa bilo da je reč o pravu na otcepljenje (koje su oni imali, ali i odbacili svojom voljom da ostanu združeni u Jugoslaviji); pravo na izbor društvenog uređenja (što su takođe učinili kroz narodnooslobodilačku borbu); pravo na stvaranje nacionalne države (što su i sproveli u okvirima Jugoslavije kao federativne zajednice, čvrste i jedinstvene); pravo na ujedinjenje sa drugim narodima (takođe ostvareno kroz bratsku zajednicu naroda Jugoslavije). Međutim, nije reč o pravu nacionalnih manjina, već naroda. Kosovo i Metohiju ne spominje Odluka AVNOJ-a o federativnom uređenju, a o Kosmetu kao autonomiji nema pomena ni u projektima Deklaracije o osnovnim pravima nacija i građana DFJ na kojoj je radio Moša Pijade u proleće 1944. godine.

Posredno se ova Bujanska rezolucija odbacuje i ignoriše i Rezolucijom Oblasne narodne skupštine Kosova i Metohije od 9. jula 1945. sledećim stavom: „Zbog toga narod ove oblasti, preko svoje slobodno izabrane Oblasne skupštine *može tek sada da izrazi na slobodan način svoju potpunu saglasnost sa istorijskim odlukama AVNOJ-a* (podvukao B. P.) kojima je bio udaren čvrst temelj novoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji i slobodi i ravnopravnosti njenih naroda i nacionalnih manjina."

Veliki saveznici formalno su priznali NOVJ kao ravnopravnog člana antifašističke koalicije jednim zaključkom Teheranske konferencije, držane skoro istovremeno s Drugim zasедanjem AVNOJ-a (28. novembar — 1. decembar 1943), koji je predviđao da se „partizani" u Jugoslaviji potpomognu do najveće moguće mere provijantom i opremom, kao i operacijama komandosa. Taj teheranski zaključak značio je priznanje oružane sile narodnooslobodilačkog pokreta *de jure* i, posredno, napuštanje Mihailovića. Tito je uoči Moskovske konferencije tražio da i SSSR pošalje svoju vojnu misiju kod Vrhovnog štaba kao što su to uradili Britanci. Na Moskovskoj konferenciji je o tome bilo reči između Molotova i Idna. Na osnovu saglasnosti

Čerčila i Staljina u Teheranu, upućena je u Vrhovni štab i sovjetska vojna misija s generalom Nikolajem V. Kornijejevom na čelu, čiji su se članovi februara 1944. spustili kod Bosanskog petrovca.

Savezničke vlade nisu priznale AVNOJ i NKOJ, kao što je rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta moglo i očekivati, ali stvaranje ovih najviših organa jugoslovenske federacije nije ni osporeno. Britanska vlada je prva reagovala na odluke AVNOJ-a navodeći da se ona uvek izjašnjavala za podržavanje svih snaga u Jugoslaviji koje se odupiru Nemcima, ali da, s obzirom na pravo stanje stvari, ne može da ne daje veću podršku partizanskim snagama, pošto je njihov otpor Nemcima daleko veći od Mihailovičevog. Za Antonija Idna, britanskog ministra inostranih poslova, privremeni karakter AVNOJ-a predstavljao je odgovarajuće rešenje, saglasno shvatanjima Velike Britanije i kralja Petra II, jer je odluka o obliku vladavine prepuštena volji naroda posle rata. U svom stavu prema Jugoslaviji, SAD su posle Teherana takođe davale prevagu vojnim razlozima, ali ostajući privržene monarhiji, izbegličkoj vladi i poštovanju nepromenljivosti starog poretka. Tito je izvestio Moskvu o rezultatima rada skupštine u Jajcu neposredno posle njenog završetka, 30. novembra 1943. Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ je prilikom objavljivanja odluka AVNOJ-a početkom decembra te godine izostavila odluku o suspenziji Petra II Karađorđevića. Sovjetska vlada je 13. decembra ocenila odluke AVNOJ-a kao „pozitivne činjenice“, koje „doprinose daljoj uspešnijoj borbi naroda Jugoslavije protiv hitlerovske Nemačke“. Prema vladinom saopštenju, „novi lideri Jugoslavije“ imali su ozbiljne uspehe u „ujedinjavanju svih nacionalnih snaga Jugoslavije“, dok je Mihailovičeva aktivnost nanosila štetu borbi jugoslovenskih naroda protiv nemačkih agresora. Sovjetski Savez se solidarisao s britanskom politikom kompromisa u Jugoslaviji, izjašnjavajući se protiv Mihailovića, ali nije istupio protiv kralja i njegove vlade, s kojom je održavao diplomatske odnose.

Slovenački narodnooslobodilački odbor je na Kočevskom zboru oktobra 1943. postao najviši organ vlasti Slovenije, a na Zasedanju u Črnomelju februara 1944. pretvoren je u Slovenačko narodnooslobodilačko veće (Slovenski narodnoosvobodilni svet — SNOS) i izdvojen iz Osvobodilne fronte. Državnost

Hrvatske u okviru jugoslovenske federacije ustanovljena je na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom maja 1944.

Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske je proglasilo federalnu Hrvatsku za državu i hrvatskog i srpskog naroda. Ukinulo je odluku ustaša o zabrani ćirilice. Formiran je, posle stvaranja Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke na slobodnoj teritoriji Hrvatske, i Klub srpskih vijećnika, kao neka vrsta nacionalnog predstavništva Srba i političkog pandana delu Hrvatske seljačke stranke koji je prišao narodno-oslobodilačkom pokretu. Zvanični predstavnici stranke oko Mačeka nisu priznavali IO HSS-a videći u njegovim članovima „samozvance“.

Pod uticajem Andrije Hebranga, sekretara CK KP Hrvatske, manifestovala su se skretanja u nacionalnoj politici. Po Hebrangu, dalmatinski komunisti su želeli da se osamostale; nisu poštovali odluke CK KP Hrvatske i slabo su saradivali s hrvatskim partijskim rukovodstvom. Hebrang je insistirao na oznaci partizanskih snaga u Hrvatskoj kao hrvatskih, ispuštajući naziv Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Precenjivao je Hrvatsku seljačku stranku, ne shvatajući da se radi o poraženoj političkoj partiji koja ne može „vaskrsnuti“, iako je i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo svesno njenog uticaja, na hrvatskom selu naročito. Njemu je očigledno smetala naglašena jugoslovenska orijentacija dalmatinskog rukovodstva partije. Tito ga je marta 1944. kritikovao što u parolama Komunističke partije Hrvatske dolazi do izostavljanja ostalih jugoslovenskih naroda i Jugoslavije. Na sednici Politbiroa CK KPJ u Drvaru, kojoj su prisustvovali Hebrang, Pavle Gregorić i Marko Belinić, sekretar CK KP Hrvatske je ponovo kritikovan zbog odnosa prema Hrvatskoj seljačkoj stranci i politici bratstva i jedinstva Komunističke partije Jugoslavije. Hebrang je odgovoran i za procese protiv srpskih partizanskih prvaka na Kordunu kao „četnika“, „izdajnika“, itd., samo zato što su isticali zapostavljenost Srba u narodnooslobodilačkom pokretu. Kritikovan je i zbog stvaranja posebne telegrafске agencije Hrvatske, iako je postojao Tanjug. Tito se pita kako Hebrang ne uviđa da i Sovjetski Savez ima samo jednu telegrafsku agenciju. Kritičke ocene su izrečene i povodom Hebrangovog odnosa prema veronauci, to jest uvođenja ovog predmeta u nastavu. Tito je njegovu politiku nazivao separatističkom. Kardelj je pisao da Hebrang ne voli Srbe i Slovence, a

ja prihvata Jugoslaviju kao „neizbežno zlo“. O viškoj sednici CJC KPJ nema izvora iako je na njoj, prema posrednim izvorima, Hebrang ispoljio konfederativnu koncepciju, izraženu i u shvatanju o posebnoj vojsci.

Septembra 1944. Hebrang je smenjen sa položaja sekretara CK KP Hrvatske i prešao na dužnost poverenika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije za trgovinu i industriju. Predlog za smenjivanje su tražili Titovi saradnici Kardelj, Ranković i Đilas. Tito se nalazio van Jugoslavije; od 18/19. septembra 1944. do 28. septembra iste godine boravio je u Moskvi, a kasnije u Kraju i Vršcu do 25. oktobra 1944, kada je prešao u oslobođeni Beograd.

Opšta kritika Hebranga i nezadovoljstvo dela kadrova u Hrvatskoj sekretarom partije, pokazuju da se u njegovom slučaju radilo o favorizovanju konfederativne forme uređenja Jugoslavije i u krajnjoj liniji o separatističkoj orijentaciji.

ZAVNOBIH se na svom drugom zasjedanju, u Sanskom Mostu jula 1944, konstituisao u vrhovno zakonodavno i izvršno telo, najviši organ državne vlasti Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalne jedinice u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji. ZAVNO Crne Gore pretvoreno je jula 1944. u Kolašinu u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja (ČASNO), vrhovno zakonodavno i izvršno telo Crne Gore. PK KPJ za Crnu Goru i Boku je posle Drugog zasjedanja AVNOJ-a izdao letak u kome se govori o Sandžaku kao oblasti koja je pripala Crnoj Gori, ali je kasnije ispravio ovo „preuranjivanje“ u razgraničenju federalnih jedinica.

Avgusta 1944. u manastiru Sveti Prohor Pčinjski konstituisano je Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM) kao najviše zakonodavno i izvršno telo makedonske države. Prilikom razgraničenja Srbije i Makedonije, Blagoje Nešković je smatrao da tzv. Ristovačka Makedonija pripada Srbiji, mada su makedonski komunisti hteli da u sastavu svoje federalne jedinice zadrže bar prostor manastira Sv. Prohor Pčinjski u kome je proglašena državnost Makedonije.

Velika antifašistička narodnooslobodilačka skupština Srbije izabrala je ASNOS (Antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja Srbije), vrhovni zakonodavni i izvršni organ državne vlasti, novembra 1944. u oslobođenom Beogradu. Na osnovu odluka skupština Vojvodine i Kosova i Metohije, kao i AVNOJ-a, federalna jedinica Srbija imala je u svom sastavu Autonomnu

Pokrajinu Vojvodinu i Autonomnu Kosovsko-Metohijsku Oblast. Ostvarujući zaključak Predsedništva AVNOJ-a, ZAVNO Sandžaka je na sednici održanoj u Novom Pazaru 29. marta 1945. odlučilo da se Sandžak podeli između federalnih jedinica Srbije i Crne Gore.

Stvaranjem federacije KPJ je u toku narodnooslobodilačke borbe resila nacionalno pitanje, osujećujući planove kontrarevolucije i konzervativnih krugova u inostranstvu o stvaranju trijalističke monarhijske federacije, ideju rimokatoličkih krugova o dunavskoj konfederaciji, i odbacujući separatističke tvorevine jugoslovenskih kvislinga. Za vladu Božidara Purića odluke AVNOJ-a su bile „akti terorizma“, dok je Mihailovićev Svetosavski kongres, održan u selu Ba januara 1944, kao alternativu istakao trijalističku monarhijsku federaciju, ideju inače aktuelnu 1939—1940, u vreme pokušaja državnog preuređivanja Kraljevine Jugoslavije, a kojoj su se polovinom 1943. vratile i vlade u izbeglištvu pod predsedništvom Slobodana Jovanovića i Miloša Trifunovića, odstupajući od najekstremnijih vidova svoje nacionalne politike zbog opšte krize velikosrpskih snaga u Jugoslaviji i emigraciji. Deklaracija Otečestvenog fronta Bugarske iz decembra 1943. videla je rešenje makedonskog pitanja u stvaranju posebne države, slobodne i nezavisne, na čitavoj teritoriji Makedonije, prelazeći preko narodnooslobodilačke borbe makedonskog naroda, nacionalnog individualiteta Makedonaca i njihovog opredeljenja za jugoslovensku državu ravnopravnih naroda.